

Индивидтің құндылық бағдарлау жүйесі жеке тұлғаның дамуының жоғары деңгейінде қалыптасады және тұлғаның оның әлеуметтік іс-әрекетінің маңызды жағдайларында мінез-құлқы мен іс-әрекетін реттейді, ол адамның өмір мақсаттарына және осы мақсаттарды қанағаттандыру құралдарына қатынасын білдіреді.

Көптеген зерттеушілер индивидтің құндылық бағдарларының жүйесін қалыптастыруға үлкен мән берді. П.М.Якобсон тұлғаның жетілуінің психологиялық аспектілерін ажыратып және оның әлеуметтік жетілу критерийлерін зерттей отырып, тұлғаның дамуы динамикасындағы қоғам құндылықтарын, нормаларын, талаптары мен ережелерін меңгерудегі құндылықтар рөлінің маңыздылығын атап өтті [5].

Сонымен, тұлғаның құндылық бағдарлау жүйесін қалыптастыру әртүрлі зерттеушілер үшін ерекше назар аударатын көп жоспарлы зерттеу нысаны болып табылады. Мұндай мәселелерді зерттеу жеткіншек шақта ерекше маңызға ие, өйткені онтогенездің осы кезеңімен құндылық бағдарларының даму деңгейі байланысты, бұл тұлғаның бағыттылығына және оның белсенді әлеуметтік ұстанымына шешуші әсер ететін арнайы жүйе ретінде жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

Құндылық - бұл шындықтың көптүрлі компоненттерінің объективті мәні, оның мазмұны қоғам субъектілерінің қажеттіліктері және қызығушылықтарымен анықталады. Құндылықтарға қатынас - бұл құнды қатынас.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 3-е изд., доп. М., 2007. — 511 с.

2. Жуков Ю.М. Ценности как детерминанты принятия решений. Социально-психологический подход к проблеме // Психологические проблемы социальной регуляции поведения / Отв. ред. Е.В. Шорохова, М.И. Бобнева. М, 1976. — С. 254-285 с.

3. Селиванова З.К. Смыслжизненные ориентации подростков // Социс, 2001, № 2, С. 87—92.

4. Орлов Ю.М. Личность и сущность: внешнее и внутреннее «Я» человека // Вопросы психологии. — 1995. - №2.

5. Чирков В.И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека // Вопросы психологии. 1996. №3. С.119.

Кенжегузинова Г.У., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ, Философия және психология факультеті, МПС-51, 1 курс магистранты

(Ғылыми жетекшісі - психология ғылымдарының кандидаты, доцент Алимбаева Р.Т.)

СТУДЕНТТЕРДІҢ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ

Отбасы мәдениеттің маңызды әлеуметтік институттарының бірі болып табылады. Дәстүрлі түрде, отбасы тұрмыс орталығы мен өзара жауапкершілігімен байланысты адамдардың неке мен қанды туыстық бірлестігі ретінде анықталады. Бастапқыда отбасылық қатынастардың негізін неке құрайды. Неке - бұл әйел мен еркек арасындағы қарым-қатынастардың тарихи өзгермелі әлеуметтік нысаны, ол арқылы қоғам олардың жыныстық өмірін ретке келтіреді және санкциялайды, олардың ерлі-зайыптылық және туыстық құқықтары мен міндеттерін белгілейді, әдетте, некеден гөрі, ол тек ерлі-зайыптыларды ғана емес, олардың балаларын да, сондай-ақ басқа да туыстарын біріктіре алады. Сондықтан отбасын тек неке тобы ретінде ғана емес, әлеуметтік-мәдени институт ретінде де қарастыру керек.

Қазіргі жағдай отбасына деген қызығушылықтың жандануымен сипатталады. Дәл қазір үкімет қоғамның негізгі ұяшығы ретінде "дені сау отбасы" бейнесін насихаттай бастады. Бұл қазіргі отбасы өміріндегі қиындықтар мен проблемалардың өсуіне байланысты.

Отбасылық қарым - қатынастар тарихы махаббаттан басқа, некеге тұрудың түрлі себептерін біледі-бұл саяси мәселелерді шешу, әлеуметтік мәртебені көтеру және материалдық мәселелерді шешу. Қазіргі заманғы некелер, негізінен, ерлі-зайыптылардың еркін таңдауына негізделген, әрдайым махаббат қарым-қатынастарына, жеке сезімдеріне сүйенбейді.

Қазіргі қоғамның дамуымен бірге жүретін әлеуметтік мәселелер, отбасылық құндылықтар мен дәстүрлердің елеулі өзгерістеріне алып келді: жыныстардың қарым-қатынасының әдеттегі нысандары бұзылып, некенің құндылығы туралы түсініктер өзгеруде, неке-отбасы қатынастарының баламалы нысандарын насихаттау өсіп келеді. Бұл жағдайда жастарды қоғамның негізгі ұясы ретінде неке мен отбасына дайындау ерекше маңызға ие

болады, өйткені дәл отбасында адам неке тәртібінің негізін құрайтын негізгі мінез-құлық дағдыларын меңгереді. Бұл тақырып көбінесе зерттеу пәні болып табылады [2,3,4,6,7]. Бұл кезеңдегі студенттік жас айрықша алаңдаушылық тудырады, өйткені бұл кезең отбасылық өмірге және некеге дайындалуға қатысты сезімтал. Е. И. Зритневаның пікірінше, отбасылық өмірге дайындық жастардың әлеуметтік жетілуі мен психикалық денсаулығы басты көрсеткіштерінің бірі болып табылады [5].

Отандық психологияда психологиялық дайындық ұғымына көптеген көзқарастың болуы екі түрге бөлінеді: жалпы ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді (белгілі бір қызметке көңіл-күй ретінде). Санжаева Р. Д. психологиялық дайындықты эмоциялық бастаудың бірлігі, когнитивті білім, наным-сенім және мінез-құлық актілері ретінде қарастырады. Психологиялық дайындық құрылымына автор мотивациялық, бағдарлы, операциялдық, ерікті және бағалау компоненттерін қосады, әр қызмет бірегей екенін атап өтеді, сондықтан әрбір нақты қызметке психологиялық дайындық құрылымы мазмұны жағынан ғана емес, оған кіретін компоненттердің құрылымы бойынша да ерекше болуы мүмкін [10; 135].

Волченкова Е. В. дайындықты - белгілі бір іс-әрекеттердің тиімді орындалуын қамтамасыз ететін адамның барлық психофизиологиялық жүйелерінің жұмылдыру жағдайы ретінде анықтайды [1; 101]. Неке мен отбасылық өмірге психологиялық дайындық жалпы дайындық түрлерінің бірі болып саналады. (физиологиялық, әлеуметтік, адамгершілік, педагогикалық, этикалық және т. б.) Отбасылық өмірге және некеге дайындық феномені И. С. Гребенников, С. В. Жолудева, Е. И. Зритнева, С. В. Несына, А. Н. Сизанов және т. б. зерттеушілердің жұмыстарында қарастырылады. Ғалымдар неке мен отбасылық өмірге дайындық критерийлерін анықтауға ұмтылады, қасиеттер, дағдылар мен қабілеттердің үйлесімін ұштастырады.

Сизанов А. Н. "отбасылық өмірге дайындық" ұғымына төрт негізгі блокты кіргізеді: әлеуметтік-адамгершілік (жасы, білімі, кәсібі, адамгершілік санасының деңгейі), мотивациялық (отбасы құрудың негізгі себебі ретінде махаббат, бала тууға және тәрбиелеуге дайындық), психологиялық (адамдармен қарым-қатынастың дамыған дағдылары) және педагогикалық дайындық (балалардың даму заңдылықтарын және оларды тәрбиелеу ерекшеліктерін білу, баланы күту дағдылары). Гребенников И. В. жастардың некенің физикалық, әлеуметтік және этикалық-психологиялық дайындығын ерекшелейді [5]. Физикалық жетілу деп жыныстық жетілу түсініледі. Әлеуметтік жетілу жастардың ересектікке енуімен расталады. Этикалық-психологиялық дайындық өзара әрекеттесетін көптеген факторларды қамтиды.

Е. И. Зритнева отбасылық өмірге дайындығын зерттей отырып, оны әлеуметтік-психологиялық білім ретінде қарастырады. Даярлықтың құрылымдық компоненттеріне: мотивациялық-құндылық, зияткерлік-танымдық, іс-әрекет-практикалық, эмоциялық-ерікті. Е. И. Зритневаның пікірінше, некелесуге жалпы дайындық отбасы құндылықтарын әлеуметтік институт ретінде қабылдаудан бастап, отбасылық қатынастар саласында (тұлғааралық қарым-қатынас) үй шаруашылығын ұтымды жүргізуге және отбасылық істер мен міндеттерге қанағаттануды білдіретін жағымды эмоцияларға психологиялық ұстанымға дейінгі арнайы білім мен іскерлікті қарастырады [5]. Несына С. В. отбасы өміріне психологиялық дайындықты кешенді құбылыс ретінде қарастыра отырып, отбасы туралы туыстардың пайымдауымен сипатталатын когнитивті компонентті көрсетеді [7; 205].

С. В. Жолудеваның зерттеулеріне сәйкес неке мен отбасылық өмірге дайындық дене, эмоциялық-еріктік, әлеуметтік-адамгершілік, этикалық-психологиялық және педагогикалық жетілуді қамтиды. Айта кету керек, автор отбасылық өмірге психологиялық дайындық және некеге психологиялық дайындық ұғымдарын ажыратады. Бірінші ұғым тек ерлі-зайыптылар ғана емес, ата-аналар мен кеңейтілген отбасы мүшелерімен қарым-қатынасты білдіреді [3]. Отбасылық өмірге және некеге дайындықты құрайтын әр түрлі тәсілдерді талдау бұл тұрақты, оң өзара қарым-қатынасты құруға отбасын құруға тұлғаның әлеуметтік-психологиялық ұстанымдары жүйесімен сипатталатын көп компонентті құрылымы мен мазмұны бар күрделі білім екенін көрсетті.

Жоғарыда көрсетілген зерттеушілердің ұстанымдарына негізделе отырып, біз некеге және отбасылық өмірге психологиялық дайындықтың мынадай компоненттерін ұстанатын боламыз: мотивациялық-құндылық компоненті, оның астында отбасының әлеуметтік институт ретінде құндылығын қабылдауды және отбасын құруға мүдделілікті бөле отырып; когнитивтік компонент - отбасы бейнесі; эмоциялық компонент - отбасына жағымды эмоциялық көңіл-күй және оның мүшелері арасындағы өзара іс-қимыл.

Студенттерді отбасы өміріне дайындаудың психологиялық аспектісі ретінде, біз мына ұсыныстарды ұсынар едік:

1. Отбасы туралы балаға ата-ана, кішкентай күнінен бастап дұрыс түсінік беру керек.
2. Мектепте, жоғарғы оқу орындарында отбасына қатысты түрлі тренинг-жаттығулар өткізілуі тиіс.
3. Жастарға отбасы және неке туралы көптеген ақпараттар берілуі керек.
4. Отбасында болатын түрлі конфликттер мен мәселелерді шешу жолдарын үйрету керек, сонымен қатар психологиялық кеңес беру қажет.
5. Отбасын құру, екі жастың қалауымен болуы керек.
6. Отбасын құрудағы басты мәселе, жастар бір-бірін жақсы түсіне білуі керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Волченкова Е. В. тұлғаның отбасылық өмірге дайындығы: теориялық-әдістемелік тәсілдер/Вятск мемлекеттік гуманитарлық университетінің хабаршысы. 2010. Т. 4. С. 101-103.
2. Ерохина Л. Д. жастар ортасында саналы ата-аналық орнату / Л. Д. Ерохина, А. К. Ерохин // қазіргі ғылым мен білім беру мәселелері. 2016. № 12 (54). 147-150 с.
3. Жолудева С. В. ересектердің әр түрлі кезеңдерінде некеге психологиялық дайындық: автореф. дисс. ...ғыл.канд. психол. ғылымдар. Ростов-на-Дону. 2009. 26. с.
4. Зайцева М. А. Қазіргі ресейлік қоғамда отбасы құруға жастардың уәждемесі // қазіргі заманғы отбасының психологиялық әл-ауқаты: Халықаралық қатысумен аймақаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Изд-во: Ярославский мемлекеттік педагогикалық университеті. К. Д. Ушинский. 2016. С. 54-56.
5. Зритнева Е. И. жоғары сынып оқушыларының Неке және отбасылық өмірге дайындығын қалыптастыру: автореф. дисс. ...ғыл.канд. пед. ғылымдар. Ставрополь. 2000. 24с.
6. Муравьева Э. В., Винарчик Е. А. отбасы құрамының бозбалалардың некеге дайындығына әсері / Батыс Сібірдің академиялық журналы. 2016. Т. 12. С.52-53.
7. Несына С. В. ұлдар мен қыздардың отбасылық өміріне психологиялық дайындықтың кейбір аспектілері//ТГУ ғылым векторы 4 (7). 2011. С. 204 - 206.
8. Орлова И. Н., Донцов Д. А. қазіргі ресейлік студент жастардың Неке және отбасы құруға әлеуметтік-психологиялық дайындығы туралы// Әлеуметтік психология және қоғам. 2012. №3. С. 48-57.
9. Санжаева Р. Д. тұлғаның метакатегория ретіндегі қызметке психологиялық дайындығы // Бурятск мемлекеттік университетінің хабаршысы. Білім. Жеке басын куәландыратын. Қоғам. 2012. № 1. С. 127-140.
10. Серебрякова Т. А. Князева, Е. В. Жасөспірімдер кезеңіндегі ата-ананың мотивациясын Эксперименталды зерттеу // Әлеуметтік және ұйымдастыру психологиясы. 2016. № 1. С. 204-207.

Колдасова Г.О., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, тарих факультеті, ИООП-15, студент.

(Ғылыми жетекшісі - т.ғ.к., доцент Карсыбаева Ж.А.)

АЛТЫН ОРДА ТАРИХЫНДАҒЫ – БАТУ ХАН

Тарихта аты ерекше аталатын тұлғалардың тұлғасы Шыңғысхан екені бәрімізге белгілі. Оның жаугер төрт ұлының аттары да тарихта танымалдылығы жағынан әкелерінен кем түспейді. Соның ішінде Жошының орны бөлек. Ол туралы аз жазылған жоқ. Жошының өзгелерден (Төле, Шағатай, Үгедей) ерекшелігі – оның ізін жалғастырушы, Жошы негізін қалаған Алтын орданы түпкілікті алпауыт мемлекет етіп құра білген Батудай ұлының болуында.

Ортағасырлық әлем тарихында Алтын Орда мемлекеті орасан зор күш – қуатқа ие алып империя ретінде суреттелгенімен, әу баста бұл иелік тек Шыңғыс хан құрған қағанаттың метрополиясы – Жошы ұлысы болып құрылды. Яғни, Жошы ұлысы Шыңғыс хан құрған Ұлы империяға бағынышты доминион субъекті еді. Жошы ұлысының қарамағына Ертіс өзені мен Орал тауларына дейінгі жерлер, оңтүстікке қарай Каспий мен Арал теңізіне дейінгі аумақ, Әмударияның төменгі жағындағы аймақтар (солтүстік Хорезм) мен Сырдарияның сағасы кіретін. Бір сөзбен айтқанда, тұтас Дешті – Қыпшақ Жошы ханның ұлысы саналатын. Шыңғыс хан өз өсиетінде үлкен ұлы Жошы ханға Дешті – Қыпшақтан күнбатысқа қарай «моңғол атының тұяғы жеткен жерлерге дейінгі аймақтарды да» енші етіп берді. Бірақ Джузжани «өте батыл, айбарлы» деп сипаттаған Жошы хан Шыңғыс ханның өсиетін жүзеге асыра алмады. Ол